

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ СВІТОВОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

З огляду на цінові тенденції Україна не зможе уникнути загальної участі у світовій продовольчій кризі. Запропонована стаття ставить за мету більш ретельно розглянути стан забезпечення продовольством населення у світі, правомірність розмов про можливість настання продовольчої кризи та перспективи України як одного зі світових донорів продовольства.

Ключові слова: економічна криза, продовольчі витрати, натуралізація, продовольче споживання, інфляція, агфляція, урбанізація, землеробство.

Прогрес цивілізації, якість життя людей у всі часи були нерозривно пов'язані з вирішенням проблеми доступності продовольчих товарів. У ХХІ ст. значна частка ВВП країн світу виробляється у сфері послуг, частка ж реального сектора економіки скоротилася до 15–20% ВВП. На продукцію агропромислового комплексу у ВВП нині припадає ще менше – 8–10%. Та чи можемо ми стверджувати, що людство розв'язало продовольчу проблему, що на планеті зникла проблема голоду? Чи досягло сільське господарство такого рівня ефективності, щоб прогодувати 6,5 млрд землян?

Економічний розвиток будь-якої держави є результатом взаємодії двох основних факторів – наявності в країні певного обсягу ресурсів і системи стиmuлювання/інституційної системи [1].

Саме земельними ресурсами, точніше сільськогосподарськими, багата Україна. 30% світового чорнозему належить Україні. Через своє географічне положення і кліматичні умови багатство України було частково обумовлене можливістю виробляти сільськогосподарську продукцію в обсягах, що значно перевищують внутрішні потреби населення країни. Надлишки традиційно продавалися на світових ринках. Саме тому Україна в очах світової економічної спільноти розглядається як донор продовольства. За підсумками 2009/2010 маркетингового року Україна посіла третє місце у світі за обсягами експорту зерна з показником на рівні 20,5 млн тонн; перше місце за обсягами експорту ячменю, вивезення якого становило 6 млн тонн, що відповідає приблизно третині світового ринку цієї злакової культури; шосте місце за обсягами експорту кукурудзи (5,3 млн тонн). Найбільш активно ведеться міжнародна торгівля зерновою продукцією, а також (у меншому ступені) м'ясними і молочними товарами і цукром. Головними постачальниками зерна є США, Канада, ЄС (в основному Франція), Аргентина й Австралія. На їхню частку припадає 9/10 світового експорту пшениці і кормового зерна. Основними учасниками міжнародної торгівлі продовольством є розвинуті країни, насамперед США, Франція, Нідерланди, Німеччина. На частку цієї групи країн припадає майже 60% світового експорту й імпорту. Приблизно третина закупівель і продажів продовольства припадає на країни Азії, Африки і Латинської Америки. Частка країн з перехідною економікою незначна і складає менше 5% [2].

Система міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією, у тому числі й продовольством, у цей час зазнає корінних змін. Значною мірою ці процеси обумовлені соціально-політичними змінами на світовій мапі, що сталися у другій половині ХХ століття, а саме проголошенням багатьох незалежних держав, здебільшого колишніх колоній. Саме ці держави поповнили список слабо-розвинених країн, що вимагають допомоги, у тому числі і продуктами харчування, від світової спільноти. По-перше, колоніальні держави проводили політику вивезення дешевого зерна та інших продуктів харчування з залежних територій навіть за наявності там серйозного продовольчого дефіциту. По-друге, землеробство країн, що розвиваються, і особливо його продовольчий сектор, залишається ще слабо пов'язаним з ринком. Вагома частка продажів зерна здійснюється селянами для погашення грошових зобов'язань (сплата податків, повернення позичок, відсотків на них тощо), а не через наявність товарних залишків. Такий продаж з «нестатку», наприклад, у країнах Південної і Південно-Східної Азії досягає, а іноді й перевищує половину обсягу торговельних операцій з продовольством. По-третє, прискорення процесу урбанізації в країнах третього світу через різке збільшення кількості міського населення призвело до настільки ж істотного розширення попиту на товарне зерно, до чого село виявилось не готове із зазначених вище причин. Урбанізація підштовхує не тільки до простого зростання потреб у товарному продовольстві, але і до якісної зміни раціону населення. Воно починає справляти попит на багато продуктів, що традиційно не вироблялися або вироблялися в явно недостатній кількості в тих або інших країнах, що розвиваються. Загострюється протиріччя між стандартом життя, що складається під впливом урбанізації, і неможливістю його забезпечити тільки за рахунок місцевих ресурсів. Забезпечення населення продовольством ставиться у велику залежність від внутрішньонаціонального і світового обміну. Нарешті, по-четверте, у землеробстві країн, що розвиваються, збільшується поділ праці і підсилюється спеціалізація. У результаті додатковий попит на товарне продовольство справляють селянські господарства, що включаються у виробництво технічних і інших культур у розрахунок на експорт і задоволення запитів молоді національної промисловості.

Можна виділити такі типи країн за рівнем забезпеченості продовольством:

1) основні експортери продовольчих товарів (США, Канада, Австралія, ПАР, Таїланд і деякі держави Європейського Союзу);

2) малі країни, що активно експортують продукти харчування (Угорщина, Фінляндія);

3) держави, що мають дефіцит продовольства, але здатні його придбати (Японія);

4) країни, що ледь забезпечують свої потреби в продовольстві за рахунок власного виробництва (Індія, Китай, країни Південної Америки);

5) країни, чия забезпеченість продуктами харчування не має практично жодного впливу на глобальну продовольчу ситуацію (Папуа – Нова Гвінея, Ісландія);

6) країни, що мають дефіцит продовольства й освоюють водні і земельні ресурси для досягнення самозабезпечення (Індонезія, Пакистан, Філіппіни);

7) країни, продовольче забезпечення яких у розрахунок на душу населення постійно погіршується (держави Африки на південь від Сахари);

8) країни з продовольчою кризою, що зароджується, а приріст населення випереджає ресурсні можливості (Гаїті, Непал, Сальвадор).

З одного боку, продовольча проблема виступає як локальна, постійно наявна у восьмій групі країн, з іншого – як глобальна стосовно всього людства.

Саме в другій половині ХХ ст. збільшення кількості населення в третьому світі (в середньому щорічно на 2,5%, а в Африці навіть на 3%, тоді як у промис-

лово розвинутих країнах на 0,8% на рік), знов поставило у порядок денний питання про принципову можливість забезпечення людства продуктами харчування [3]. Тому відновився інтерес до обговорення ідей Т.Р. Мальтуса, майже забутих у 30-х рр., коли в європейських країнах виникла загроза депопуляції. Але зауважимо, що не виправдалася його відома теза про те, що «населення, якщо процес не обмежувати, збільшиться в геометричній прогресії, а засоби до існування – тільки в арифметичній». Можна стверджувати, що Мальтус, перше видання книги якого «Досвід про закон народонаселення...» з'явилося в 1798 р., гіперболізував найближчі небезпеки. Однак принципова заслуга Мальтуса полягала в іншому, а саме в постановці питання про межі зростання людства і встановленні динамічної рівноваги між кількістю населення і виробництвом засобів до існування, тобто в першу чергу продуктів харчування. Мальтус виявився першим, хто інтуїтивно відчув корінні зрушення у типі відтворення населення і зрозумів, що майбутнє збільшення його потреб вкупі з розширенням попиту з боку світового господарства призведуть до залучення в експлуатацію все нових обсягів природних ресурсів, запаси яких на Землі аж ніяк не безмежні. Власне кажучи, наукою було звернено увагу на важливість аналізу залежностей між основними перемінними в економічному суспільстві – виробництвом матеріальних благ і населенням.

Істотно важливо, що людство протягом другої половини ХХ ст. зуміло запобігти загостренню глобальної продовольчої проблеми і навіть домогтися її пом'якшення. Протягом ХХ ст. кількісні показники харчування суттєво поліпилися. Варто зауважити, що у 50–80 рр. ХХ ст. виробництво зерна у світі випереджало зростання населення, незважаючи на пік демографічного вибуху; кардинальні зміни сталися і в двох інших важливих галузях забезпечення продовольством – виробництві м'яса та морепродуктів. У 90-х роках ХХ ст. відбулося різке уповільнення світового приросту виробництва зерна, так що приріст населення знову став його випереджати.

Економічна криза загострила і продовольчу проблему. Різке зменшення доходів більшості населення відбулося на продовольчому споживанні.

Головна трудність подолання кризи продовольчого споживання – зростання оптових та роздрібних цін на продовольство. Гостра нестача чистої питної води, дефіцит найпротістіших продовольчих ресурсів зумовлені, насамперед, неконтрольованим зростанням обсягів споживання. Відповідно до матеріалів Національної розвідувальної ради США, у 2015 році очікується збільшення кількості жителів Землі ще на 1 млрд. Таким чином, приріст населення планети за перші 15 років ХХІ ст. становитиме близько 16%, тоді як посівні площі пшениці в усьому світі за цей період збільшаться на 2,5–3%, а посівні площі рису й зовсім скоротяться на 0,8–1%. Для забезпечення потреб зростаючого населення Землі у найближчі 30 років треба буде збільшити сільськогосподарське виробництво мінімум у півтора рази у світовому масштабі та удвічі – у країнах, що розвиваються. При цьому очікується, що світові запаси зерна до кінця 2011 р. порівняно з 2010 зменшаться на 7%, ячменю – на 35%, кукурудзи – на 12%, пшениці – на 10%. Зростуть тільки запаси рису на 6%, але за оцінками Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (FAO), це навряд чи зможе зупинити підвищення цін на цю культуру. Сучасна практика свідчить, що сформовані запаси використовуються для покриття попиту, який зростає випереджаючими темпами. Зрозуміло, цей попит тисне на загальний рівень цін на продукцію.

За останні 20 років людство стало свідком докорінного зламу тренда цін на продовольство. І якщо останнє десятиліття ХХ століття давало підстави для оптимістичних прогнозів, то перші десять років нинішнього цих надій не виправдали. Глобальна продовольча криза виявилася набагато більш відчутною та «довгограючою» проблемою, ніж очікувалося раніше. Протягом останніх де-

сятиліть у публікаціях з проблем голоду дедалі частіше можна зустріти лінгвістичні запозичення зі сфер, які мають, здавалося б, непрямий стосунок до продовольства. «Голодні бунти», «водні війни» – це тільки деякі словосполучення, якими останнім часом збагатилася наукова термінологія.

На планеті дедалі гостріше відчувається нестача прісної води, придатної для пиття і приготування їжі, вирощування злакових культур, худоби та птиці. За розрахунками FAO, щоб одержати 1 кг картоплі, потрібно 1000 літрів води, кукурудзи – 1400, пшениці – 1450, курятини – 4600 літрів. Рекомендована норма витрати води людиною становить 50 літрів на добу. Мінімум – 30 літрів: п'ять – для пиття, 25 – для гігієнічних потреб. Але якщо середній американець споживає 500 літрів води на добу, британець – 200, у Гамбії цей показник становить 4,5 літра, Малі – 8, Сомалі – 8,9, Мозамбіку – 9,3 літра води на добу. Близько 2 млрд чоловік не мають доступу до джерел питної води [4].

За даними FAO, близько мільярда чоловік на планеті голодують. Сучасна географія місць, де відчувається гострий дефіцит кінче потрібних продуктів харчування, охоплює низку країн, що розвиваються, в Африці, Азії та Південній Америці, серед яких найскладніша ситуація, за даними FAO, склалася в Уганді, Малі, Нігері, Сомалі, Киргизстані, Таджикистані, Гондурасі, Гватемалі та Гаїті. Голод уже став детонатором політичних потрясінь у Тунісі, Єгипті, Йорданії, Ємені, жителі яких були змушені за останні шість місяців як мінімум удвічі збільшити витрати на продовольчі товари першої необхідності. Протести вже призвели до зміни влади в Тунісі та Єгипті.

Причини стабільного зростання цін на продовольство слід шукати в ринковому дисбалансі попиту та пропозиції у світовому масштабі. Зростання попиту підтримується двома основними факторами: використанням агросировини для виробництва біопалива і зміною раціону жителів країн, що розвиваються, які почали споживати більше м'яса. Наприклад, тільки в Китаї ціни на свинину збільшуються у середньому на 40–50% на рік.

Обмежувати обсяги споживання м'ясо-молочних виробів директивним шляхом дуже проблематично навіть в умовах «адміністративно-ринкової» економічної системи. Тому основним механізмом подолання продовольчої кризи може стати скорочення виробництва біопалива та поступове переорієнтування використовуваних посівних площ під сільськогосподарські культури. За оцінками Міжнародного валютного фонду, від 15 до 30% зростання цін на продовольство є результатом вирощування зернових культур для виробництва біопалива. З іншого боку, виробництво етанолу – основного замітника автомобільного пального дає змогу стримувати зростання цін на нафту і сприяє зниженню інфляції в країнах – великих імпортерах нафтопродуктів. За оцінками Bank of America Merrill Lynch, припинення виробництва біопалива призведе до зростання цін на нафту і бензин на 15%. І це зростання по ланцюжку також зумовить подорожчання сільгосппродукції.

Найбільшою проблемою для аграріїв залишаються кліматичні катаклізми, які почастишали в останні роки та разом із ерозією ґрунтів ведуть до скорочення придатних для посівів площ. Протягом останніх років ми стали свідками численних погодних аномалій: повені в європейських країнах, посуха в Росії і Україні, «Ла Нінья» в Південній Америці, наростаюча посушливість в Аргентині та Бразилії, землетрус і цунамі в Японії.

За даними аналітичного агентства Oil World, із середини 2010 р. спостерігається скорочення ринкової частки соняшникової та ріпакової олії; зниження рівня світових перехідних запасів соняшникової сировини. Зменшення пропозиції вже спровокувало зміни в співвідношеннях цін проти інших олійних культур: протягом сезону 2010/11 маркетингового року насіння соняшнику і ріпаку має торгуватися з премією відносно соєвих бобів, при цьому в січні–червні 2011 р. розмір цієї премії, ймовірно, збільшуватиметься. Аналітики Oil World за

підсумками 2010 р. склали п'ятірку найбільших виробників ріпаку, до якої входять Європейський союз, Китай, Канада, Індія й Україна. Високе місце України пояснюється кліматичними умовами і наявністю родючого ґрунту. Агрохолдинги оперативно сконцентрували фінансові активи на вирощуванні сировини для біопалива (яке виробляється, на жаль, не в нашій країні).

Потреба постійного моніторингу рівня цін на продовольчі товари поставила перед економістами FAO завдання визначити індекс продовольчих цін, який враховував би щомісячні зміни міжнародних цін на кошик продовольчих сировинних товарів. В індекс включено середні значення індексів цін на п'ять товарних груп, які відображають 55 котирувань. Та якщо тоді, на піку кризи в червні 2008 р., індекс продовольчих цін досяг рекордної з 1990 р. позначки – 224,1 пункту, то в січні 2011 р. він узяв нову висоту – 231 пункт.

Аналітики Goldman Sachs навіть запропонували новий економічний термін – «агфляція». Він використовується для позначення процесу випереджаючого збільшення ціни на продовольство і технічні культури сільськогосподарського походження порівняно із загальним зростанням цін або зростанням цін у несільськогосподарській сфері.

Стосовно економічного стану аграрного сектора України можна сміливо стверджувати, що агфляція дісталася теренів нашої країни. Для того, щоб у цьому переконатися, досить поглянути на дані, які публікує Держкомстат України. Цифри з останнього його звіту ясно показують, що ціни реалізованих в 2010 р. зернових культур зросли більш ніж на 40% (це на тлі загального скорочення обсягу реалізації більш ніж на чверть). Це, проте, лише загальна статистика. Куди цікавіші дані з окремих продуктів сільського господарства.

Візьмемо, наприклад, гречку, кілограм якої коштує зараз майже 20 грн. Згідно з даними комітету статистики ціни за тонну цих крупів минулого року зросли порівняно з 2009 р. в 2,6 раза!

Кукурудза подорожчала на 46,7%, зернобобові, жито, ячмінь – більш ніж на 30%. Серед зернових, мабуть, жодним продуктом, ціна якого впала майже на 20% за тонну, став рис. Але і обсяги його реалізації, на відміну від інших продуктів, збільшилися [6–8].

Україна, судячи з наших цінових тенденцій, нарівні з рештою держав втягується у світову продовольчу кризу.

Таким чином, підвищення цін на продукти харчування – перший тривожний сигнал, поданий світовою продовольчою кризою. «Прозвучавши» в країнах Північної Африки, цей сигнал вже призвів до бунтів. Причому населення на вулиці вивів не дефіцит продуктів, а ціни на них. Отже, світова продовольча проблема продовжує залишатися досить гострою, незважаючи на серйозний прогрес в галузі виробництва продуктів харчування. У багатьох країнах зберігається високий рівень державної підтримки виробництва й експорту продовольства, а також імпортних обмежень. Реформа міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією приведе, як передбачається, до послаблення протекціонізму в цій галузі, однак населення країн-імпортерів, у тому числі й України, може зіштовхнутися з подорожчанням основних продовольчих товарів. Безумовно, фактичне припинення експорту зернових восени 2010 р. позначилося на економічних показниках, але у світі, як і раніше, потребують дедалі більших обсягів продовольства, що дає нашій країні реальний шанс на динамічний економічний розвиток за певних умов.

Список використаної літератури

1. Бочан І.О. Глобальна економіка: підручник / І.О. Бочан, І.Р. Михайлюк. – К.: Знання, 2007. – 403 с.
2. Аналитический журнал «Мировые дискуссии» // <http://www.wdi.ru>

3. Голанский М.М. Взлет и падение мировой экономики / М.М. Голанский // Ученые записки Института Африки. – М.: АСТ, 1999. – 239 с.
4. МВФ прогнозирует войны за еду // <http://www.obozrevatel.com/news/2008/7/20/249509.htm>
5. Дахно І.І. Світова економіка: навчальний посібник / І.І. Дахно. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 264 с.
6. Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі», 2009. – № 25.
7. Україна й Світова організація торгівлі // <http://wto.in.ua>
8. Державний комітет статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Иноземцев В.Л. «Глобализация» национальных хозяйств и современный экономический кризис / В.Л. Иноземцев // <http://www.postindustrial.ru/articl>
10. Красота О.В. Кризис признан мировым / О.В. Красота // Коммерсантъ, – 2008. – № 183. – С. 13–15.
11. Новини світу // <http://www.bbc.co.uk/ukrainian/>

Учитывая существующие ценовые тенденции, Украина не сможет избежать участия в мировом продовольственном кризисе. Целью предложенной статьи является анализ обеспечения продовольствием населения в мире, правомерность прогнозов о возможности наступления продовольственного кризиса и перспективы Украины как одного из мировых доноров продовольствия.

Ключевые слова: *экономический кризис, продовольственные расходы, натурализация, продовольственное потребление, инфляция, агфляция, урбанизация, земледелие.*

The main difficulties which impede effective implementation of anti-crisis measures take form of sustainable growth of wholesale and retail prices on food. New economic term – agro-inflation- has been used to define the process of rapid growth of prices on food and industrial crops in comparison with overall price rise or price rise in non-agricultural sphere. Taking into account the price trends one should realize that Ukraine will not be able to avoid engaging in the global food crisis.

Key words: *economic crisis, food expenditures, naturalization, food consumption, inflation, agro-inflation, urbanization, horticulture.*

Надійшло до редакції 15.04.2011.